

Роль паратекстуальних елементів тексту в організації епістолярного роману

О. Б. Рогоза

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: olga.rogoza@gmail.com

Paper received 20.10.16; Accepted for publication 25.10.16.

Анотація. Стаття присвячена виокремленню таких паратекстуальних елементів у французькому епістолярному романі, як назва твору, присвята, передмова, зауваження та коментарі видавця, післямова видавця. Така система паратекстів, що є сильними позиціями твору, визначається за допомогою об'ємно-прагматичного членування на прикладі епістолярних романів французьких письменників XVIII-XX століття. У статті також досліджується роль текстоформлювальних елементів у організації епістолярного роману, виділяються дев'ять основних функцій видавця, які виявляються у передмові до епістолярного роману.

Ключові слова: об'ємно-прагматичне членування, паратекст, паратекстуальні елементи, заголовок, епіграф, присвята, передмова.

Епістолярний роман, як і будь-який текст, підлягає об'ємно-прагматичному членуванню, яке виявляє в його структурі окремі частини. Проте, основна особливість епістолярного роману – лист – є особливим варіантом контекстно-варіативного членування, внаслідок якого в кожній окремій частині змінюється лінія оповіді від одного персонажа до іншого, тим самим долаючи лінійність сприйняття тексту. Крім того, в межах одного листа також відбувається контекстно-варіативне членування, яке зводиться до переключення форм мовленнєвих актів, наприклад, з опису на діалог, з діалогу на роздуми адресанта і т.д. Такого роду переключення сприяють більш рельєфному зображенню обставин, за якими відбувається комунікація, та надають можливість варіювати засоби представлення інформації.

Об'ємно-прагматичне членування тексту є першим важливим кроком, який дозволяє проникнути у структуру художнього тексту, розкрити смисл авторських інтенцій. Послідовний розгляд взаємодії всіх складових частин тексту дозволяє повно описати функціонування лінгвістичних засобів, пояснити їхнє семантичне навантаження, розкрити смисли художнього твору. Отже, застосовуючи об'ємно-прагматичне членування до епістолярного роману, ми вилучаємо, перш за все, цілу систему паратекстів, до яких відносяться назва твору, присвята, передмова, зауваження та коментарі видавця, а інколи й післямова видавця. Всі вони належать до числа текстоформлювальних елементів тексту та є сильними позиціями твору [5, с. 203].

Заголовок належить до числа невіддільних компонентів художнього тексту і співвідноситься з конкретною літературно-художньою дійсністю. Для автора назва роману є одним із засобів розкриття смислу твору, а для читача вона становить перший смисловий орієнтир. Заголовок узагальнює в собі риси такої життєвої реалії, яка викликає інтерес автора та спонукає його до написання твору. Він так само, як і текст твору, є творчим здобутком письменника, крім того, визначає зміст твору і, разом із тим, є наслідком осмислення його змісту [6, с. 123]. Назва твору встановлює зв'язок із найбільш суттєвими за смислом центрами тексту та сприяє їх взаємодії. За її допомогою досягається смислова значимість твору,

оскільки вона зумовлює взаємодію всього комплексу лексико-граматичних засобів.

У науковій літературі відзначається головна мета заголовку твору як наведеної у сконцентрованій формі основної ідеї твору, або як ключ до її досягнення, оскільки за своїм знаковим статусом, зближуючись з власною назвою, заголовок може розглядатися як індексальний знак, що проходить у процесі читання тексту етап знакової умовності, а після прочитання й освоєння тексту – наближується до етапу вмотивованості даного умовного знаку [2, с. 151]. Лаконізм назви відповідає головній ідеї твору, містить у собі динаміку, початок розповіді, концентрує та зосереджує увагу глядача, у загальних рисах окреслює мораль розповіді або повідомляє про розв'язку.

Як й інші текстові елементи, заголовок виконує три основні функції: характерологічну, індивідуалізуючи текст та виділяючи його серед інших, актуалізуючу, співвідносячи текст із позатекстовою ситуацією, фатичну, привертаючи увагу читача та готуючи його до сприймання інформації [4, с. 135]. Увага реципієнта за законами мовного прогнозування затримується на заголовку, який являє собою особливу форму вираження категорії перспекції, яка разом із ретроспекцією дозволяє глибше проникнути у змістовно-концептуальну інформацію твору [1, с. 59]. До того ж, в епістолярному романі заголовок є першим, а інколи і єдиним знаком авторського мовлення, що дозволяє стверджувати про виконання ним прагматичної функції, що заздалегідь визначає чи провокує певне ставлення читача до роману ще до його читання.

Так, заголовок роману Ш. де Лакло "Les Liaisons dangereuses" має яскраво виражену модальність завдяки негативному значенню лексичної одиниці *dangereux adj.* – "qui expose à un risque, présente un danger; périlleux" [12, с. 297]. Повна назва роману має такий вигляд: "Les Liaisons dangereuses ou Lettres recueillies dans une Société, et publiées pour l'instruction de quelques autres". Розширений заголовок містить досить конкретну прагматичну настанову – повчання та застереження від знайомства з небажаними особами, що призводить до небезпечних наслідків, до трагедії. Крім того, двозначність лексичної одиниці *liaison n.f.*, яка за словником має такі значення: "lien entre deux

personnes, reposant sur des affinités de goût, d'intérêt, de sentiment; relation amoureuse suivie" [там само, с. 594], сприяє неоднозначності інтерпретації заголовку, що тим самим спричиняє цікавість читача.

Заголовок роману О. де Бальзака "Mémoires de deux jeunes mariées" є антропонімічним та відразу актуалізує головних героїв роману. Крім того, антропонім *jeunes mariées* уже несе певну характеристику та якісну оцінку персонажів, а отже, й авторську модальність, намічаючи головну полеміку, яка проходить кризь увесь роман – дискусія про шлюб. У заголовку також міститься вказівка на форму твору: *mémoire n.m.pl.* – "relation entre des événements marquants d'une période par qqn qui en a été le témoin ou un des acteurs" [там само, с. 642]. Тим самим автор указує на об'єктивну модальність точки зору, якої він збирається дотримуватися.

Заголовок роману "Les jeunes filles" А. де Монтерлана теж є антропонімічним і так само актуалізує головних персонажів твору. Ми дізнаємося про те, що йтиметься про молодих незаміжніх жінок (за словником словосполучення *jeune fille* має таке значення: "fille pubère; femme jeune non mariée" [там само, с. 432]), які згідно суспільній думці перебувають у постійному пошуку чоловіка. Також у назві відбивається філософія фемінізму, який зазнає широкого розповсюдження у Європі в період між двома світовими війнами.

Іншим важливим текстоформлювальним елементом тексту є епіграф до твору. Епіграф – це виразник концепту, що передує його текстовому формуванню [3, с. 128]. У композиційному й структурному відношенні епіграф є автономним і графічно відчуженим від тексту твору, він має свого автора, власну сферу функціонування і свою вихідну комунікативну ситуацію. У такому ізольованому статусі він починає виступати універсальною істиною, що застосована до різноманітних ситуацій. Причому певне семантичне значення мають інтертекстуальні зв'язки з твором-першоджерелом. Так, у романі Ш. де Лакло "Les Liaisons dangereuses" епіграф узятий з передмови до роману Ж.-Ж. Руссо "La Nouvelle Héloïse": "J'ai vu les mœurs de mon temps, et j'ai publié ces lettres" [8, с. 23]. Безпосередньо текст епіграфу передає основний концепт твору – опис звичаїв суспільства. Однак вказівка на першоджерело встановлює паралелі з твором Руссо та є не менш значущою для змісту і концепту твору. Йдеться про перетинання "внутрішньої" та "зовнішньої" модальності [4, с. 139].

Проте, модальність може формуватися не лише відношеннями співвіднесеності епіграфа й твору, але й відношеннями протиставлення. У такому разі епіграф не тільки не являє собою стислий зміст твору, а, навпаки, суперечить модальності, закладеній у тексті. Таким чином, як правило, формується іронічність оповіді, що і відбувається у романі А. де Монтерлана "Les jeunes filles". Епіграф містить цитату з "Листів" італійського письменника XVI століття П'єтро Аретіно, де він сатирично описує політичне та культурне життя Італії, що базується на лицемірстві: *Tout le temps qui n'est pas consacré à l'amour est perdu* [11, с. 3]. Таким чином, іронічна модальність першоджерела вступає у відносини протиріччя із змістом

твору, де головні герої постійно перебувають у пошуках кохання.

Ще одним важливим текстоформлювальним елементом, що має місце в епістолярному романі, є присвята, яка виступає у ролі прямого виразника безпосередньої авторської модальності. О. де Бальзак у романі "Mémoires de deux jeunes mariées" використовує прийом присвяти, що є одним з його найулюбленіших прийомів. У тексті присвяти А. George Sand голос автора звучить прямо й естетично не перетворено, Бальзак підписується власним ім'ям та звертається до реальної особи [7, с. 2]. Це єдине місце у творі, де оповідь ведеться від першої особи і одночасно від імені автора твору, а не оповідача. Звертання ж до Жорж Санд теж містить певну авторську модальність, оскільки саме з цією письменницею Бальзак вів полеміку про шлюб ще до написання твору, про що свідчить їхнє листування.

Отже, можна зробити висновок, що всі текстоформлювальні елементи, властиві будь-якому художньому твору, та які виокремлюються за допомогою об'ємно-прагматичного членування, а саме заголовок, епіграф, присвята, функціонують так само, як і в художньому творі. Однак, специфіка цих сильних позицій, що виділяють найважливіші моменти змісту, полягає у тому, що вони є єдиним сегментом твору, де авторська модальність виявляється експліцитно, оскільки безпосередньо в епістолярному романі відсутня оповідь з авторською модальністю як центральною ланкою.

Іншим важливим компонентом структурування епістолярного роману, який виокремлюється при об'ємно-прагматичному членуванні, є передмова. Важливе значення передмови в ідентифікації загального текстового концепту художнього твору полягає в її розташуванні на одному семантико-концептуальному рівні із заголовком та в її розумінні як певного підґрунтя для останнього. Передмова надає можливість розгорнути згорнуту в заголовку інформацію й одночасно підтвердити її деталями [2, с. 172].

В епістолярному романі передмова відіграє визначальне значення для організації твору, бо саме в передмові автор відмовляється від вигаданого характеру твору та наполягає на справжності виданих листів, що є проявом суб'єктивної модальності твору. Відбувається зміна плану оповіді. Голос, який не належить ні авторові, ні персонажам, і є абсолютно зовнішнім для комплексу твору, висловлюється під маскою видавця для того, щоб представити опублікований твір. Така презентація твору передбачає певні функції видавця, пов'язані з роботою над рукописом, який йому потрапляє до рук, оскільки прототекст, тобто первісний текст, який підлягає реорганізації, зміні, упорядкуванню чи переокладу, завжди відрізняється від того, що запропоноване читачеві. І передмова тим самим сповіщає про те, що існують два тексти, які відчутно відрізняються один від одного. Окрім визначеної романної стратегії, яка реалізується в наполяганні на автентичності листів, зміни прототексту, виконані видавцем листування, здійснюють вплив на уяву читача. Така передмова має подвійне значення. З одного боку, вона викликає зацікавленість приватними листами,

опублікованими видавцем, а з іншого, – видавець приховує частину цього листування з метою надання йому більш привабливого вигляду. Проте, він завжди сповіщає читача про своє втручання.

Отже, з самого початку твору автор намагається за допомогою переконливих деталей під виглядом видавця представити твір придатним до читання. Така маніпуляція надає творові справжнього вигляду та об'єктивного тону розповіді. Зазвичай видавець запевняє читача в оригінальності знайденого манускрипту, трохи доопрацьованого, інколи навіть недостатньо. Так, Лакло в образі редактора листування в романі “Les Liaisons dangereuses” шкодує про неможливість значної редакції листів заради покращення стилю дописувачів:

[...] chargé de mettre en ordre la correspondance par les personnes à qui elle était parvenue [...], je n'ai demandé pour prix de mes soins que la permission d'élaguer tout ce qui me paraissait inutile [...]. J'avais proposé des changements plus considérables, et presque tous relatifs à la pureté de diction ou de style. [...] Ce travail, qui n'a pas été accepté, n'aurait pas suffi sans doute pour donner du mérite à l'ouvrage [8, с. 26].

У передмові видавець у повний голос заявляє про існування листів та повну їм відповідність представленого видання, хоча це важко перевірити. Насправді прототекст існує лише в передмові, тобто згадується виключно на початку. У пізніших прикладах епістолярного роману, особливо у ХХ столітті, передмова взагалі відсутня, як, наприклад, у романі “Les jeunes filles” А. де Монтерлана. Автор навіть не намагається наполягти на справжності листування, тим самим утворюючи, що твір є нічим іншим, як вигадкою. У ХІХ столітті автори епістолярних романів ще докладають зусиль зберегти традиційну форму даного жанру. О. де Бальзак у першому виданні роману “Mémoires de deux jeunes mariées” у 1842 році зазначає в передмові, що він є простим укладачем, який зібрав реальні листи та трохи їх скоротив. Така промова більше нікого не обманює, читачі розуміють, що вона є однією з особливостей жанру. Тому, відмовившись пізніше від такого прийому, Бальзак сам зазначає, що “ним не користуються вже більше сорока років” [7, с. 7].

Однак у ХVІІІ столітті згадка про оригінал є досить частою. Так, Лакло в передмові до “Les Liaisons dangereuses” детально розповідає, звідки до нього потрапили листи:

C'est de cette correspondance, de celle remise pareillement à la mort de Madame de Tourvel, et des Lettres confiées à Madame de Rosemonde par Madame de Volanges, qu'on a formé le présent recueil, dont les originaux subsistent entre les mains des héritiers de Madame de Rosemonde [8, с. 374].

Автор наполягає на тому, що листування дійсно існує та зберігається у нащадків мадам де Розмонд. Це ще один спосіб, використаний автором, наполягти на автентичності листів, на справжності твору. Передмова набуває перформативного аспекту: відповідність підтверджена тільки словами зовнішнього оповідача, тоді як прототекст відсутній і не витримує жодної перевірки.

Отже, оскільки в передмові до епістолярного роману автор, як правило, зазначає, як і коли листи потрапили йому до рук, можна виділити дев'ять

основних функцій видавця в епістолярному романі:

За способом знаходження листів:

– першовідкривач – особа, що знаходить листи випадково, як, наприклад, зазначено в передмові до “La vie de Marianne” Мариво, де рукопис був знайдений у шафі в будинку, купленому за півроку до цього:

Avant de donner cette histoire au public, il faut lui apprendre comment je l'ai trouvée. Il y a six mois que j'achetais une maison de campagne à quelques lieues de Rennes, qui depuis trente ans, a passé successivement entre les mains de cinq ou six personnes [...] dans une armoire pratiquée dans l'enfoncement d'un mur, on y a trouvé un manuscrit en plusieurs cahiers contenant l'histoire qu'on va lire [9, с. 49];

– інформатор – видавець розповідає про події, про які не йдеться в листах, але які необхідні для розуміння розповіді, як, наприклад, у “Lettres persanes” Монтеск'є:

Les Persans qui écrivent ici étaient logés avec moi; nous passions notre vie ensemble. Comme ils me regardaient comme un homme d'un autre monde, ils ne me cachaient rien. [...] Ils me communiquaient la plupart de leurs lettres; je les copiai. J'en surpris même quelques-unes [...] [10, с. 15].

Видавець пояснює, що авторами листів були перси, які мешкали разом із ним та самі довіряли йому свої листи;

– публікатор – йдеться про особу, що опубліковує листи. Частіше за все, твір починається з його листа, в якому він просить видавця опублікувати знайдене чиєсь листування. Саме цей перший лист і слугує передмовою до твору.

За роботою над текстом листів:

– переписувач – у такому разі йдеться про найменший ступінь втручання в оповідь з боку видавця. Ця функція часто сполучається з іншими, як, наприклад, це продемонстровано у творі “Lettres persanes” Монтеск'є, де видавець поєднує функцію інформатора, переписувача, а також перекладача;

– перекладач – це стосується, в першу чергу, такого твору, як “Lettres persanes” Монтеск'є. Ця функція підсилює вірогідність листування завдяки цитуванню географічних назв далеких країн, а екзотичність листування стає ефективним засобом літературної ілюзії;

– коректор – видавець намагається покращити стиль персонажів, що листуються, як це ніби робить у “Les Liaisons dangereuses” Ш. де Лакло:

[...] j'avais proposé des changements plus considérables et presque tous relatifs à la pureté de diction ou de style contre laquelle on trouvera beaucoup de fautes [8, с. 26-27];

– організатор – ця функція часто сполучається з попередньою. Редактор чи видавець беруть на себе відповідальність за виключення деяких листів, зміну їхнього порядку. Інакше кажучи, вони визначають остаточну структуру видання;

– анотатор – видавець звертається до читача через нотатки, де він пояснює чиюсь думку, надає інформацію, роз'яснює натяк. Редактор у “Les Liaisons dangereuses” Ш. де Лакло навіть повідомляє про це:

Si l'on ajoute à ce léger travail [...] quelques notes courtes et rares, et qui, pour la plupart, n'ont d'autre objet que d'indiquer la source de quelques citations, ou

de motiver quelques-uns des retranchements que je me suis permis, on saura toute la part que j'ai eue à cet ouvrage [8, с. 26].

Крім того, у наведеному творі видавець виконує також функції бібліографа (*indiquer la source de quelques citations*) та редактора (*quelques-uns des retranchements que je me suis permis*).

За оцінкою тексту листів:

– коментатор – видавець висловлює своє судження щодо твору, персонажів, моральне та літературне значення листів. Це своєрідний спосіб виправдати текст за допомогою паратекстів, що, в свою чергу, впливає на сприймання твору читачем. Ця функція проявляється досить часто і наслідує практику справжніх авторських передмов, метою яких є виявлення переваг твору.

Таким чином, передмова в епістолярному романі

відіграє надзвичайно важливу роль у порівнянні з іншими жанрами роману. Саме у передмові відбувається відчуження автора від оповідача, що спричиняє зміну плану оповіді та контамінацію різних форм модальності. Дев'ять наведених вище функцій видавця епістолярного роману використовуються автором задля надання автентичності листуванню, представленому в творі, що є однією з головних характеристик епістолярного роману. Ці різні функції можуть сполучатися в межах одного твору, вони присутні в кожній передмові до романів із листів XVII-XVIII століть, епохи зародження та процвітання епістолярного роману у французькій літературі, проте поступово зникають у подальших прикладах французького епістолярного роману, що належать XIX-XX століттям, оскільки в цей період відпадає потреба заперечувати вигаданий характер твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
2. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя): Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.05. – К., 2003. – 502 с.
3. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
4. Смушинська І.В. Суб'єктивна модальність французької прози. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – 255 с.
5. Стилистика английского языка: Учебник / А.Н.Мороховский, О.П.Воробьева, Н.И.Лихошерст, З.В.Тимошенко – К.: Вища школа, 1991. – 270 с.
6. Чекенева Т.А. Текстобразующие потенции названия художественных произведений // Лингвистические средства текстообразования: Межвуз. сб. Алтайск. ун-та. – Барнаул, 1985. – С. 122–131
7. Balzac H. de. Mémoires de deux jeunes mariées. – P.: Gallimard, 1981. – 345 p.
8. Laclos Choderlos de. Les Liaisons dangereuses. – P.: Pocket, 1998. – 495 p.
9. Marivaux P. La Vie de Marianne. – P.: Garnier Flammarion, 1978. – 654 p.
10. Montesquieu. Lettres persanes. – P.: Garnier, Classiques, 1975. – 419 p.
11. Montherlant H. de. Les jeunes filles. – P.: Gallimard, 2000. – 221 p.
12. Petit Larousse illustré. - P.: Larousse-Bordas, 1998. - 1786 p.

REFERENCES

1. Galperin, I.R. Text as an object of linguistic research / I.R. Galperin. — М.: Nauka, 1981. — 139 p.
2. Kaganovska O.M. Text concepts of the prose: cognitive and communicative dynamics (based on the French Romance philology of the middle of the XX century): Dis. ... Doctor of Science: 10.02.05. – К., 2003. – 502 p.
3. Kukhareno V.A. Interpretation of the text. – М.: Prosveshcheniye, 1988. – 192 p.
4. Smushchynska I.V. Subjective modality of the French prose. – К.: Publishing and printing center "Kyivskyy universytet", 2001. – 255 p.
5. English stylistics: manual / A.N.Morokhovskyy, O.P.Vorobieva, N.I.Likhosherst, Z.V.Tymoshenko – К.: Vyshcha shkola, 1991. – 270 p.
6. Chekenieva T.A. Text forming potentialities of the titles of novels // Linguistic means of the text forming: Interuniversity digest of the Altai university. – Barnaul, 1985. – P. 122-131

Role of paratextual elements of text in the organization of the epistolary novel

Rogoza O. B.

Abstract. Article is devoted to detachment of such paratextual elements in the French epistolary novel as titles, dedications, epigraphs, prefaces, remarks and comments of the publisher, the publisher's epilogues. Such system of paratexts which occupy powerful positions in the novel, is determined by means of the volume-pragmatic segmentation of text, by the example of French epistolary novels of the 18-20th century. The role of text forming elements in the organization of the epistolary novel is also studied in the article, nine main functions of the publisher apparent in the preface to the epistolary novel are defined.

Keywords: volume-pragmatic segmentation, paratext, paratextual elements, title, epigraph, dedication, preface.

Роль паратекстуальных элементов текста в организации эпистолярного романа

О. Б. Рогоза

Аннотация. Статья посвящена выделению таких паратекстуальных элементов во французском эпистолярном романе, как название произведения, посвящение, предисловие, замечания и комментарии издателя, послесловие издателя. Такая система паратекстов, которые являются сильными позициями произведения, определяется с помощью объемно-прагматического членения на примере эпистолярных романов французских писателей XVIII-XX века. В статье также исследуется роль текстоформирующих элементов в организации эпистолярного романа, выделяются девять основных функций издателя, которые проявляются в предисловии к эпистолярному роману.

Ключевые слова: объемно-прагматическое членение, паратекст, паратекстуальные элементы, заголовок, эпиграф, посвящение, предисловие.